

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

LA CIUTAT DE TORTOSA

I. — HISTORIA

LA comarca tortosina estigué ocupada pels ilerjavons, de raça ibèrica. Sembla que els cartaginesos fundaren, a la vora dreta de l'Ebre i enfront de l'actual emplaçament de Tortosa, una colònia que s'anomenà Ibera o Híbera. Al venir a Espanya els romans, els germans Scipiò es proposaren atacar aquesta colònia, i a l'efecte acamparen en el turó en el que s'alça avui dia el castell de Sant Joan, emplaçant son campament en la vertent S. d'aquest turó. Mes endavant, en aquest mateix lloc, es formà una població romana. El nom de *Dertosa* no apareix en els clàssics anteriors a Titus Livi, ni tan sols en les primeres dècades d'aquest historiador romà contemporani de Scipiò. El nom de *Dertosa* significa, segons Bochart, ciutat de les pedreres; però podria ésser també una corrupció de *Tortuosa*, nom que, segons Morera, hauria pres la ciutat per seure's al voltant d'un turó o de la torta que allí forma el riu.

En els principis de la dominació romana a Espanya, Tortosa encunyà monedes amb una barca com a tipo distintiu i amb les llegendes *MYN HIBERA IVLIA* i *ILERCAVONIA*. A Tortosa s'han trobat alguns fustes romans que, curiosament recollits per l'arquitecte en Joan Abril, han passat a formar part del Museu Municipal, així com algunes làpides també romanes, una de les quals està empostrada en un angle del castell de Sant Joan.

La tradició suposa que Sant Ruf, deixeble de Sant Pau, va ésser el fundador de la Seu tortosina, però aquesta afirmació careix per complet de fonament històric.

Durant el domini visigot Tortosa encunyà monedes a nom de Recaret.

Tortosa, com la major part d'Espanya, formà part dels dominis alarbs, del califat de Damasc, primer, i del de Còrdoba després, fins que allà per l'any 1000, quan la desmembració del califat cordobès, formà un regne independent, al que governaren succesivament Mochehid, Mokabil, Yala i Nabil o Lebil. Mokabil començà a regnar l'any 1041, Yala el 1053, i Nabil o Labil acabà son regnat l'any 1061. Segons Vives, Mochehid és el mateix rei moro de Denia. Mokabil i Yala encunyaren a Tortosa, amb indicació de seca, dirhems i mitjos dirhems, o sigui monedes de plata. De Nabil, que segons Vives reinà des de 1068 a 1090, es coneixen un dirhem i una moneda de coure. Codera cita, com encunyades a Tortosa, dues monedes que presenten en totes dues cares l'anomenat segell de Salomó, figura formada de dos triangles de costats iguals creuats entre sí. El segell de Salomó es veu també en algunes creus de tanca que es guarden en el Museu de Tortosa.

Sembla que l'estat moro de Tortosa va caure en poder del rei moro de Saragoça, i després dels Almoravids (any 1100). Els historiadors alarbs quasi no parlen del regne moro de Tortosa. Els adoradors d'Allah han deixat com a mostra de sa dominació a Tortosa, apart de les monedes de que acabem de fer esment, una làpida, amb inscripció en caràcters cúfics, que està empotrada en la paret de la Catedral. Segons Villanueva, aquesta làpida commemorà una torre alçada per Abderramàn III a fi d'assenyalar les hores d'oració. L'Amador de los Ríos diu que no es tracta d'una torre sinó de la construcció d'una fortalesa. També és una mostra monumental de la civilització alaràbiga a Tortosa, un motllo o encuny aparegut a 3'50 ms. dessota terra en la barriada de Remolins, pertanyent avui a D. Joan Abril. Es un motllo de terrisser, amb la coneguda llegenda de l'alafia (salut, protecció d'Allah, per al meu amo), llegenda que després s'imprimí en profusió en els objectes de ceràmica moresca.

Tortosa fou rescatada del poder musulmà pel comte de Barcelona, en Ramón Berenguer IV, en 1148. Des de llavors formà part succesivament dels dominis d'Aragó i d'Espanya. En la Guerra dels Segadors passà del domini dels catalans al del virrei; assetjant-la, en 1642, el general francès La Motte i després Schomberg, que la prengué per assalt. En 1650 les tropes castellanès del marquès de Montara recobraren la ciutat. En la Guerra de Successió fou assetjada per Croy i Asfeld, que no hi pogueren entrar. Presa en 1708, es tingué de defensar del mariscal Staremberg.

II. — EXCURSIONS PER TORTOSA

En les varies excursions que a la ciutat de l'Ebre havem fet, hem anat en companyia de l'artista de la fotografia Sr. Salvany, havent-nos servit de guia l'erudit cronista de la ciutat Sr. Mestre Noé, an el que des d'aquí donem mercès per sa profitosa companyia i pels molts datos històrics que enfront dels monuments mateixos es dignà donar-nos.

Tortosa té estació en la linia ferrada de Tarragona a Valencia i Almansa; eixa estació compta amb un ben servit restaurant, avui en decadència, des que en els expressos de Barcelona a Valencia s'hiha ajuntat un vagó restaurant, doncs, abans, el dit tren feia una llarga parada en aquesta estació, que els viatgers aprofitaven per a dinar en el restaurant de la mateixa.

PLAÇA DE L'ÀNGEL

Sortint de l'estació es deixa, a l'esquerra, el carrer de Ronda, ornat d'arbres, i es pren el carrer de l'estació, dotat també d'arbolat, deixant, a la dreta, l'alterós camí dels quarters, s'entra en el recinte antic de Tortosa pel carrer de Sant Joan, que es continua amb el de Sant Blai, en el que es pot veure l'església de Sant Blai que formà part en altre temps del convent de Trinitaris Descalços. El carrer de Sant Blai acaba en la plaça de l'Àngel, que pren son nom d'una capella que hi ha en ella a l'alçada del primer pis, la qual, reformada modernament, conté com a remat de sa fatxada un Àngel de la Guarda, de fang, obra de l'escultor Pius Canalda Sabaté. A continuació de la plaça de l'Àngel s'obra la de la Font, que és, podríem dir, el centre de Tortosa. De la plaça de la Font surt el carrer de la Rosa, el més cèntric de Tortosa, en el qual poden admirar-se varies cases senyc-

rials que daten de últims del segle XV i principi del XVI, del mateix estil que els palaus florentins del renaixement, i en el que hi ha la ben surtida llibreria del Sr. Mestre. El carrer de la Rosa acaba en la plaça de la Catedral, a la dreta de la qual hi ha el portal dels Romeus, i a l'esquerra la porta de l'Olivera, que dona als claustres de la Seu. Per darrera la Catedral, en la paret de la qual s'hi veu empotrada la làpida àrabe de que havem parlat anteriorment, enfilàrem el carrer de la Zuda, que es continua amb el de Sant Felip Neri, tombant a la

MUSEU MUNICIPAL : INTERIOR

dreta i per la segona travessia d'aquest carrer s'ens presentà davant la fatxada de l'Hospital de la Santa Creu, edifici que des de la supressió de l'hospital militar té caràcter cívic-militar, doncs ingressen en ell els malalts de la guarnició de Tortosa. L'Hospital de Tortosa estigué primerament en el carrer de Capellans, anomenant-se aleshores Hospital de Santa Maria, en 1607 fou treslladat a un

edifici del barri de Remolins, i des de 1768 ocupa el local del carrer de Sant Domingo, que no reuneix cap condició higiènica.

Al cap-d'amunt del carrer de Sant Domingo, al que dona l'hospital de que ens acabem d'ocupar, hi ha els antics edificis del col·legi de Sant Lluís i de l'ex-convent de Sant Domingo, aquest últim destinat avui a quarter, menys l'església, l'antic local de la qual ocupa el Museu municipal anomenat Ilergavonia. La fundació d'aquest museu es deu al zel de l'arquitecte Sr. Abril. De lo més notable que en ell es guarda són una creu de terme i varies de tanca. La primera pertenesqué al mateix terme de Tortosa i és d'estil gòtic florit; en ella el Crist presenta el cap aixecat fins a l'alçada del travesser, i els brassos exageradament oberts, quasi horitzontals. Al voltant del nus s'hi veuen varies figures en alt relleu que sostenen atributs de la passió.

Enfront de la porta del Museu hi ha el col·legi de Sant Lluís,

antic Reial Col·legi de Sant Maties, fundat, en 1544, per l'emperador Carles V amb l'objecte d'educar en ell els joves morescs que fes poc s'haguessin convertit. Més endavant fou col·legi de primera i segona ensenyança, patrocinat per l'autoritat eclesiàstica. Lo més notable d'aquest edifici són el claustre i la fatxada interior, aquesta presenta una portada formada per un arc inscrit en un arquitrau sostingut per dues columnes d'ordre corinti, amb alt dau i bassa també corintis. Eixes columnes són estriades, essent plenes les estries en tot el terç inferior del fust. El

claustre, d'estil renaiement, com tot l'edifici, consta de tres ordres de galeries; essent, la superior, de construcció bastant més recent que les altres dues. Les columnes de la galeria baixa tenen sobre sos capitells ornaments en relleu, i en les galeries del primer pis es veuen una serie de medallons amb caps bastant ben treballats. En la barana del primer pis es veuen esculpits els bus-

COL·LEGI DE SANT LLUÍS

(primer pis dels claustres)

tos dels comtes de Barcelona i dels reis d'Aragó, amb ses respectives mullers, des de Ramón Berenguer fins a Carles V.

Visitats eixos edificis, tornàrem enrera, i pels carrers del Replà i de Moncada anàrem a visitar succesivament : l'esglesia de Sant Cristòfol, obra de principis del segle XIX i que sols s'obra algunes festivitats; la de Sant Antoni Abad, on radica la germandat dels pagesos; el convent de religioses de la Puríssima Concepció Victoria, fundat en 1644 pel bisbe Joàn Bta. Veschi; i el Seminari, l'esglesia del qual, dedicada a la Mare-de-Déu de Guadalupe i acabada en temps de Carles III, és la més gran de Tortosa després de la Catedral. Pel costat del Seminari, per la plaça del Pou i pels carrers de Benasc i de Sant Francesc, es fa cap a l'esglesia de Sant Francesc i al Calvari. El Calvari és un hermós i afable lloc, arreconat en un dels extrems de la

ciutat alta, al peu d'unes roques i coronat d'eures; el camí surt de l'església de Sant Francesc. Són notables, en el Calvari, l'estatua de Jesús amb la creu a coll, obra de l'escultor Quadrado, el qual l'obrà en 1850, i les esculptures de la capella de marbre, obra de l'escultor tarragoní Vicenç Roig, i que foren emplaçades allí en 1831.

Tornant a atravessar els estrets i tortuosos carrers de la Tortosa vella ens encaminàrem a les voreres de l'Ebre. Allí visitàrem el mercat de moderna construcció, de 84 metres de llargaria per 32 d'amplada, alçat segons projecte de l'arquitecte Sr. Abril; el govern mili-

ANTIGA LLOTJA
(actual Govern militar)

tar, un de quins magatzems ocupa el que un temps fou Llotja, edifici de principis del segle XIV, del que encara resten unes quantes arcades i dos finestrals; la casa dels Moncades, domicili avui de l'Orfeó Tortosí, amb un hermós pati i un bell entaxinat en una de les sales de son interior; l'antiga casa de la Taula de Canvis i la casa de la Ciutat, edifici que data del 1545, en l'interior del qual hi ha una capella dedicada

a l'Àngel de la Guarda. Són d'admirar en alguns dels salons de casa la Ciutat alguns bells entaxinats.

El Palau episcopal de Tortosa s'alça prop del riu, sobre uns carreus que, sense cap fonament, diu en Mestre que són romans. Segons l'O'Callaghan, en aquest lloc es reunia la curia a que fan referència les Costums de Tortosa, no començant a habitar en ell, els bisbes, fins el segle XV. Una part de l'edifici fou reedificada a últims del segle XVIII, puix una avinguda de l'Ebre l'havia enderrocat en la nit del 9 al 10 d'octubre de 1772. La fatxada principal és tota obra de silleria, i degué construir-se a últims del segle XIV o principis del XV; a mitjans del segle XIX aquesta fatxada sufí reparacions, i fou emblanquinada a costes de l'Ajuntament i amb motiu d'una visita reial a Tortosa,

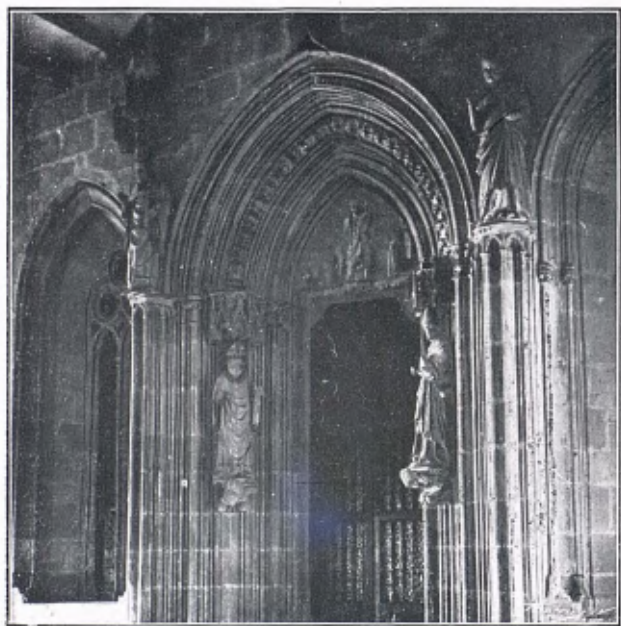
pocs anys després es tragué la cals i es procurà restaurar-la. La porta és llisa i formada per dovelles d'un metre de llarg, l'entrada està sostinguda per dos arcs apuntats; a l'esquerra d'aquesta entrada hi ha una porta que es diu que donava pas a les antigues habitacions ocupades pels canonges quan aquests feien vida comú amb el bisbe. De

CASA DELS MONCADES
(on està instal·lat l'Orfeó Tortosí)

l'entrada es passa al claustre o pati, a l'esquerra del qual s'obra una porta ojival del segle XIV; de la dreta arrenca una gran escala de dos trams, de dos metres cinquanta centímetres d'ample, amb el passamà restaurat. El primer pis del pati presenta una galeria en tres de sos costats, galeria que té una barana de noranta centímetres d'alt i està formada per arcs apuntats sostinguts per columnes de secció quadrolobulades amb base amb garres i de dos metres i mig d'alçaria. Aquestes columnes estan coronades pel característic capitell ojival. Moltes de les columnes d'aquesta galeria, que fou construïda segons l'estil ojival del segon període, són tortes. En l'ala de llevant se substituïren en 1877 les columnes de pedra per altres de ciment portland. Al nivell

del tercer pis i en la paret de mig jorn s'apoen sobre robustes cartel·les cinc arcs molt rebaixats que constitueixen altres tants trams de l'escala de pedra que de les golfes de la fatxada principal porta al terrat. En l'interior del Palau es veu que hi havia hagut grans salons, que foren dividits en altres més petits i separats en diferents pisos; també hi ha una capella d'estil gòtic florit en el mur de ponent, prop de l'angle que forma aquest mur amb el del nord. La fatxada d'aquesta cape-

PORTA DE LA CAPELLA DEL PALAU EPISCOPAL

lla es perllonga per sobre del restant de l'edifici, ostentant una torreta a cada costat i al mig una espadanya sense campanar; per sobre el terrat es veuen també els cinc contraforts de son àbsis, i unes hermoses gàrgoles. L'oratori o capella de que ens ocupem, ha tingut, durant molts anys, tapats, per ridícols ambans i cornises de guix, ses hermosíssimes arquivoltes, estatués i dosselets, arcs i finestrals. Ha sigut restaurat sots la direcció de l'arquitecte en Joàn Abril essent bisbe D. Francisco Aznar i Pueyo. La porta d'aquesta capella s'obra, entre dos finestrals, en un saló que té la seva entrada pel segon pis del claustre. Aquesta porta presenta en el timpà un relleu de la Verge,

dos escuts amb tres roses i dos àngels; als costats hi ha, a cada banda, la imatge d'un bisbe sota un dosseret. La capella té 8'30 per 7'20 metres, son àbsis pentagonal està ornat amb cinc finestrals que no passen a l'exterior, en els compartiments d'eixos ventanals hi ha pintures murals, les que, començant pel costat de l'Evangeli, representen, Sant Vicenç, Sant Esteve, Sant Llorenç, i Sant Ruf en un

CARRERET DEL PALAU

finestral, Santa Tecla i Santa Eulària en el segon, Sant Joan baptista, Sant Nicolau, Sant Joan evangelista i Sant Hilari en el tercer, i Santa Llúcia, Santa Madalena i Santa Bàrbara en l'últim. Per la part de fora del Palau Episcopal, al costat del riu, hi ha restes d'una escala que es veu servia d'embarcador als habitants del Palau.

Enfront del Palau Episcopal, i a l'altre part del carrer de la Creuera, en el que aquell té sa fatxada, hi ha el pont i el carreret del Palau, per sota el primer s'entra a l'antiga rodalia de la Seu tortosina, les cases de sos costats foren les antigues habitacions dels canonges, essent desposseïts aquests d'elles quan la desamortització. En la placeta que hi ha entre el pont del Palau i els claustres de la Catedral hi ha un forn

antiquíssim anomenat de la Canonja, el qual ocupa els terrenos que abans ocupaven el forn, el refectori i el graner de l'antiga casa dels canonges. En aquesta mateixa placeta hi ha, col·locat dintre d'un ninxo senzillíssim, un Sant Crist de marbre que té quatre figures agrupades al peu. Descansa la creu sobre un peu polièdric, en el que hi campeja un escut format per un castell amb dos torreons i surmuntat per un sol radiant rodejat d'animals fantàstics. L'estil d'aquest Crist correspon al gòtic florit, ben caracteritzat per les frondes exuberants de les extremitats de la creu i pels ornaments vegetals alterns, els troncs dels quals arrenquen de la creuera, ornamentant l'arbre i els braços de la creu.

Amb tot això arribarem al més preuat dels edificis de Tortosa, a la Seu, rival de les de Florencia i Barcelona, a la joia de l'art ojival del segle xv. L'art ojival, arribat en aquest segle a tota sa plenitud, desgrana en eix edifici les joies de sa magnificència constructiva: la fermesa dels manats de columnes dels sostens, l'ardidesa dels peraltats, l'espiritualitat de les ojives, la perspectiva de la girola, l'elevació de les naus, tot contribueix a fer digna d'admiració aquella obra de la fe dels mercaders tortosins d'últims de l'Edat mitjana, d'aquells mercaders que, segons Despuig, tenien més a honra posar en ses tombes ses marques comercials que no els cavallers ses armes, perquè les seves eren insignies de pau mentres els escuts dels nobles eren segell de guerra. Abans d'entrar en la Catedral i venint de la placeta del Palau es passa pel claustre, hermosa i seria obra del segle xiii. En les parets d'aquest claustre hi ha empotrades varies làpides sepulcral i un finestralet visigòtic amb doble aximeç i dues columnetes de pòrfit. En la paret d'un dels angles hi ha tres escuts pintats: el de l'esquerra, inscrit en un òval, d'un color vermellós, presenta un castell bronzejat sobre fons daurat; el del mig, està tan borros, que sols gracies a un gravat antic que el Sr. Mestre trobà s'ha pogut saber que representava la Verge Maria; i en l'escut de la dreta hi ha pintada una destal. Aquests tres escuts, són, respectivament: el del braç civil de Tortosa, el del capítol de la seva Seu i el de l'ordre de la destal, ordre que fou fundada per a commemorar l'auxili que prestaren les amassones tortosines quan Tortosa es vegé assetjada pels moros poc temps després de sa reconquesta. A la dreta, i així que s'entra per la porta del Palau, hi ha l'antic edifici nomenat del Palau, sobre la porta del qual hi ha una imatge de la Mare de Déu. En el claustre, i prop de la porta d'entrada a la Catedral, hi ha una pica d'aigua beneïta, en la que, segons la tradició, prengué aigua la Verge Maria a l'entrar a la Catedral quan el miracle de la Cinta. Aquesta pica té dues parts diferents: una

superior vuitavada, de vuitanta centímetres de diàmetre, que sembla obra del segle XIV, i que, a jutjar per les escories que presenta, indueix a creure que estigué llarg temps enterrada; i el peu, d'estil barroc. Aquesta pica està protegida per un reixat modern, i en la paret més propera a ella hi ha un baix-relleu, també modern, que representa l'escena suara esmentada.

La Catedral és de tres naus, de planta de saló i amb girola, amb set capelles absidals. Segons Pastor i Lluís, va començar a construir-se la primera Seu tortosina en 1158, inaugurant-se amb tota pompa en 1178, assistint a la consagració el rei Anfòs i la seva esposa Sanxa. Amb el temps augmentà el nombre de fidels, i amb els donatius del bisbe Berenguer de Prats, en 1340, en 21 de maig de 1347 es procedí a son enxamplament, col·locant la primera pedra el bisbe castrense Fr. Bernat Oliver en absència del titular, Ot de Moncada, que es trobava en el concili de Basilea. El mateix Fr. Bernat Oliver consagrà l'altar major. En 1565 Fr. Martí de Còrdoba i Mendoza donà gran impuls a les obres. La consagració total tingué lloc el 8 de juny de 1597. La fatxada és obra de final del segle XVI, de gust greco-romà.

PICA BAPTISMAL DE LA CATEDRAL

En l'interior de la Catedral són dignes d'ésser vistos : la pica baptismal, que fou pica d'una font del jardí del papa Luna en son palau de Penyíscola, i, llegada per aquest Sant Pare a la Seu tortosina, fou treslladada al lloc que ara ocupa a la mort de Benet XIII, en sos costats campeja l'escut dels Lunas sostingut per àngels; l'enterrament del capellà Joànn Girona en la capella de la Mare-de-Déu del Rosari, que és una de les del creuer. D. Joànn Girona, natural de Tortosa, fou protonotari de Sa Santitat i Secretari de la Cancilleria apostòlica, morí a Roma i deixà un important llegat per a les obres d'aquesta Seu; la capella absidal de la família Oliver i Boteller, d'estil gòtic florit, notable per la seva portada decorada amb troncs d'olivera; la capella de la Mare-de-Déu de la Cinta; les trones, l'altar major i el chor. La capella de la Cinta és d'estil barroc, està emplaçada en el mateix lloc que ocupava la primera Catedral, i de la construcció de la qual

encara queda l'arc tapiat que en la paret del claustre, corresponent a aquesta capella, es pot veure. La primera pedra de la Capella de la Cinta fou posada en 1672, el 17 de març, la planta és de creu, la nau té vint-i-cinc metres de llarg per set i mig d'ample. En el tester hi ha les imatges de la Verge de la Cinta, de Sant Pere i de Sant Pau; les columnes laterals són de jaspi del país, coronades per un capitell corinti de bronze daurat; en la volta de la nau hi han varies pintures d'escàs mèrit artístic. La nau transversal es de deu metres. El creuer està cobert per una cúpula de dos cossos, dividida en sis seccions, en les que hi han pintades escenes de l'antic testament al·lusives a la Mare de Déu. En l'altar, obrat en 1829, es guarda, en una magnífica urna d'argent, part de la reliquia de la Santa Cinta. En la volta del presbiteri hi ha pintures representant l'intercessió de la Verge a favor de Tortosa, a la que acompanyen, rodejats de núvols, tot de benaventurats i d'àngels. Ornamenten aquesta capella hermoses pintures, entre les que sobressurten, per son mèrit artístic, l'Anunciació i el Naixement de Jesús, còpies de Mengs fetes per Vicenç López, i l'Adoració dels Reis i la Presentació, obres del pintor tortosí Dolz.

En els pilars de la nau central, entre el presbiteri i el chor, hi ha adossades dues trones de pedra amb baixos-relleus que representen als Sants Doctors i als Evangelistes. Són d'estil ojival del segle xv.

Segons en Mestre, el retaule de l'altar major de la Seu tortosina està compost de requadros bisantins, ornamentats amb dosselets, pinacles i cresteria de la meitat del segle xiv. Nosaltres no sabérem veure en l'esculptura d'aquest retaule cap rastre de l'estil bisantí, i al contrari, de ço que diuen en Mestre i en Morera, creiem que és una mostra de l'esculptura ojival, no tenint res que veure amb Ramón Berenguer IV, comte al que, segons tradició, pertenesqué el díptic que constitueix aquest retaule. És notable, també, la reixa que tanca el presbiteri, pagada pel bisbe Gaspar Punter, que volgué solemnitzar amb aquest regal la consagració general de la Basílica.

El chor de la Catedral de Tortosa estigué situat primerament en l'àbsis, fins que, en 1565, el bisbe Fr. Martí de Còrdoba va manar que es treslladés a la nau central, construint-se poc després l'actual, que ocupa dos intercolumnis d'aquesta nau. La silleria, obra de l'escultor Cristòfol de Salamanca, conté dos ordres de seients, de fusta de roure, primorosament treballats; essent també d'extraordinaris gust i delicadesa les escultures, baixos-relleus, filigranes i altres ornaments de talla que la decoren. Aquesta silleria fou començada en 1588 i acabada en 1593, la fusta de talla fou feta portar de Navarra, i el cost total de l'obra fou de 5,500 lliures jaqueses (uns 4,000 duros). Fins a 1879

comptà el chor amb una tanca de jaspis i marbres del país que armonitzava amb tot el conjunt del chor. El faristol, de gran valor històric, és també obra d'últims del segle xv.

Acompanyats per l'amable i diligent canonge Sr. Matamoros, visitarem la sagristia. Es un departament gran i clar, construït a mitjans del segle XVIII. A la dreta de l'entrada hi ha el camaril, on està col·locat el reliquiari petit de la Santa Cinta. Amb aquest motiu, hora és ja que parlem del miracle de dita Santa. Segons el breviari major de la Catedral, un capellà de Tortosa vegé, un dematí, en la Catedral, tot d'àngels que cantaven el *Te-Deum* i una Senyora amb corona de Reina asseguda en un soli en l'altar major, la que li va dir : « — Jo soc la Mare de Déu a la que tu serveixes. » Havent-se agenollat el capellà, la Verge el féu aixecar, dient-li : « — Aixeca't, no temis; per causa de que sempre m'has servit sense cansar-te, has merescut vèurem en vida i estar aquí entre els chors d'àngels. I per quant aquesta esglesia està edificada a honra del meu fill i meva, i vosaltres, els de Tortosa, teniu gran cura de venerar-me i servir-me, en penyora de l'amor que vos tinc, vos dono aquesta Cinta de que vaig cenyida, feta per les meves propries mans i vos la deixo sobre aquest altar. » Segons tradició, això ocorregué l'any 1178. La Santa Cinta estigué primerament dintre d'una arqueta, després es va col·locar en un reliquiari de cristall en forma de copa, ornat amb varies pedres precioses. Més endavant, sense que se sàpiga quan, fou partida en dos troços, amb l'objecte de que una part pogués ésser portada a les parteres i als malalts. El troç gros fou conservat, primer, en un reliquiari que costejà el bisbe Lluís de Tena; essent treslladat en 1744 a un altre que regalà D. Jacinto d'Oliver. El troç petit fou també canviat de reliquiari en 1742.

Tornant a la sagristia, continuarem sa descripció. Enfront la porta d'entrada, hi ha una calaixera, sobre la qual s'aguanta la imatge antiga de la Mare-de-Déu de la Cinta; a l'esquerra, hi ha l'armari anomenat *Sancta Sanctorum*, en el qual es guarden la majoria dels objectes d'argenteria, que constitueixen el tresor de la Seu tortosina. Es guarden, en aquest armari : dues arquetes arabesques del segle xv, que, segons tradició, foren regalades per un rei moro al convertir-se al Cristianisme, les quals presenten incrustacions d'ivori amb motius de fauna de caràcter persa i inscripcions cúfiques; la creu processonal d'Ot de Moncada, obra del segle XIV; un dosseret d'argent, que avui no serveix, en forma de volta de forn sostinguda per dues columnes; les imatges, de mig cos, de Santa Càndida, Santa Còrdula, Sant Eudald i Sant Jaume que guarden reliquies d'aquests sants; la

Custodia, obra del valencià Eloi Camanyes i del tortosí Agustí Roda, obrada en la primera meitat del segle XVII, per a substituir una altra que obrà, en 1393, l'argenter Pere París, dos braços d'argent que guarden les reliquies de Sant Valentí, Sant Pere, ermità, i Sant Vicenç, màrtir, una maça o porra d'argent macissa, d'estil renaixement, un càlzer, d'estil Lluís XV, ornat amb pedres precioses i varis reliquiariis, en sa major part del segle XVI. Apart d'aquestes joies, compta, la Seu tortosina, amb un tríptic amb pin-

CREU PROCESSIONAL
I ARQUETES ALARBS DEL SEGLE XV

tures ojivals, amb el copó i el reliquiari de Benet XIII i amb una creu d'altar quadrilobulada, obra del segle XVIII.

En la sagristia es poden veure també les següents pintures: una Mare-de-Déu del Carme, de López; una decapitació de Sant Joàn baptista, amb figures de tamany natural, obra de l'escola de Ribalta, varis fragments d'un retaule, la coronació de la Verge i el descens de la Mare-de-Déu de la Cinta.

Sortírem de la Catedral, passant pels claustres i per la porta de l'Olivera. Aquesta porta careixia de tot ornat, fins que en 1705 el canonge D. Jaume Avinyó manà construir, pagant ell, l'actual fatxadeta, que és de bon aspecte, a pesar de pertènixer a l'estil barroc. Sobre la porta, dins d'un ninxo, hi ha la imatge de la Mare-de-Déu de la Cinta, als costats i sobre la cornisa hi han les imatges de Sant Pere i de Sant Pau, i més avall, al costat de les columnes salomòniques i sobre unes mènsules, hi ha les imatges de Santa Càndida i de Santa Còrdula.

La porta de l'Olivera dona a la plaça de la Catedral, avui d'O'Callaghan, en honor d'aquest erudit canonge, arxiver i historiador de Tortosa, autor de *Los códices de la Catedral de Tortosa*, *Episcopologia de la Santa Iglesia de Tortosa*, *Anales de Tortosa* i *La Catedral de Tortosa*.

A la plaça d'O'Callaghan dona el portal dels Romeus, sobre del que hi ha una imatge de la Mare de Déu, advocada d'epidemies, i, a banda i banda, les imatges, en relleu, dels sants peregrins Sant Jaume i Sant Roc.

Des de la mateixa plaça pot admirar-se un hermós finestral gòtic de la Catedral.

Acompanyats sempre de l'amable i diligent cronista Sr. Mestre, pujàrem pels carrers de la Zuda, de Sant Felip Neri i del Castell, al castell de Sant Joan. El castell de Sant Joan s'anomena també de la Zuda o Azuda, i queden en ell alguns restes de construcció romànica. Des del toçal en que aquest castell s'asseu es domina l'àbsis de la Catedral, revestit de arbotants, esperons i cornises. Aquest àbsis està sense acabar, doncs falten els pinacles amb que devien rematar els botarells i alguns altres detalls. Els botarells, en lloc d'acabar en punta com acaben quasi tots, en la Catedral de Tortosa havien d'acabar en castellet coronats de torretes, com una alusió a l'escut de la ciutat. Dels dits botarells sols n'hi ha un d'acabat.

PLA DE LES SITGES

El terme municipal de Tortosa compta amb molts agregats, de tal modo, que, essent, segons datos oficials, la població total d'uns 26,000 habitants, d'ells sols 12,000 corresponen a la ciutat, pertanyent tots els demés als arrabals. Aquests arrabals són l'Aldea, Jesús, la Creu, Bitem, Campredó, Reguers, Sant Llorenç o arrabal de la Llet, Sant Vicenç, Vinallop, La Caba, Camarlés, Coll de l'Alba, L'Enveja, Jesús i Maria, Pimpí, Sant Llätzer, Arrabal dels Caputxins i la Granadella.

Dos ponts comuniquen Tortosa amb la vorera dreta de l'Ebre: el de la Mare-de-Déu de la Cinta, de construcció particular, assegut en el mateix emplaçament del pont de barques del que ja parla n'Estrabó, i el que no es pot atravesar sinó mitjançant el pago d'un módic estipendi, i el de l'Estat, que ha estat molts anys sense poder-se utilitzar degut a no haver estat expropiades i enderrocades fins no fa gaire temps les cases i l'església del Roser, que per la banda de Tortosa interceptaven la seva entrada. A la sortida del pont hi ha la moderna

esglesia de Sant Vicenç, amb un alt campanar i una fatxada que havia format part de l'esglesia del Roser, enderrocada com acabem de dir per a donar pas al pont de l'Estat. Davant per davant de Tortosa i a l'altre costat del pont, hi ha el barri o arrabal de la Creu, en una de quines places hi ha una creu anomenada de Ferreries. Aquesta creu és de ferro, de construcció moderna, i s'aixeca sobre pedestal i airosa columna de jaspi, d'estil renaixement.

Prop de Vinallop i del barranc de Sant Antoni, a la vorera dreta de l'Ebre, es troba el pla de les Sitges, lloc situat en una lloma en el que es veuen en un reduït espai més de dues centes coves o sitges.

CREU DE LA PETJA

A la dreta de l'Ebre hi ha el cementiri de Tortosa i les barriades de l'Aldea i de la Petja. En la primera visitarem una torre rodona, l'esglesia parroquial i la gran casa rectoral. En el barri de la Petja, al peu del puig en que s'aixeca el santuari de la Mare-de-Déu dels Angels, hi ha una creu que, segons Matamoros, és una de les més antigues del terme de Tortosa.

Amb la visita a eixos arrabals donarem per acabada la nostra excursió, donant des del tren, camí ja del coll de Balaguer, un adeu a la simpàtica terra de l'arroç i de l'oli i un a reveure a la ciutat dels palaus del renaixement, dels records morescs i de les construccions ojivals. Amb recança deixarem la companyia del Sr. Mestre, i amb esperança de tornar a visitar-les abandonarem les vores del riu més cabalós d'Espanya que, junt amb els edificis civils i la catedral, fa de Tortosa la Florencia catalana.

FÉLIX DURÀN

Tarragona, 10 març 1915

EN CELS GOMIS I MESTRES

(Acabament)

PER allà l'any 1862 vingué En Gomis a Barcelona. El jove enginyer se trobava en aquella edat en que l'home se sent més necessitat de contraure amistats i relacions per a satisfer les ansies del seu esperit i obrir-se pas per a fer ús de la seva activitat segons són més o menys imperioses les aspiracions que porta. En aquells dies ja començaven a mustigar-se els llorers coneguts feia poc més de dos anys per les armes espanyoles en les terres imperials del Marroc. El cel del regnat d'Isabel II se mostrava més esplendorós que mai, i els beneficis d'una pau, que no s'havia disfrutat des d'*in illo tempore*, del que ni la gent de més edat se'n recordava, feia esperar que una era de benestar començaria. Mes les disencions que l'enveja i l'ambició havien creat entre els partidaris d'aquella reina tan desgraciada, que si als crits de «Visca la Llibertat!» havia sigut enlairada al trono del seu pare, a l'estrèpit de les mateixes aclamacions, els mateixos homes l'havien de treure-le'n, marcaren aviat en l'horitzó de la política una nuvoladeta negrenca que, anant-se engrandint, engrandint, enfosquí l'horitzó per complet i acabà amb que lo de dalt anà a baix.

Aquí, a Catalunya, les punyentes representacions de la carnavalesca cort del rei Micamico, organitzades per l'autor de *La Campana ja sona*, havien fet son efecte, i els més patriotes se sentien més que demòcrates. I encara que aquell esperit, en l'època de referencia, aparentava no tenir gens de vida, es pot dir que en realitat la tenia, però feia l'adormit tot esperant i vigilant el moment propici per a presentar-se altre colp i dir als altres partits que pretenien ensenyorir-se del govern de la nació : « -- Aquí em teniu per a proclamar i defensar que la forma de constitució política d'Espanya, més adequada i més convenient és la d'una república federal atès el seu modo d'ésser. »

En Gomis, que havia contret amistat amb algú d'aquells «adormits» i que també havia cooperat a enderrocar lo existent, un colp ensenyorida de la governació nacional la Revolució del setembre del 1868, no trigà gaire temps en donar-se a conèixer com a ésser un dels més props seguidors d'aquells ciutadans que es deien Valentí Almirall, Manuel de Lasarte, Gonzalo Serraclara i algú altre que, com a principals mestres del federalisme republicà democràtic, havien establert el Club dels Federalistes en aquell local dels baixos de l'edifici, generalment conegut per *Sant Cayetano*, existent encara en la plaça de

Santa Agna, on, aleshores, convertit en teatre des de feia alguns anys, s'hi donaven funcions dramàtiques les tardes i vespres dels dies de festa i en les d'alguns dies d'entremig de setmana s'hi donaven sessions públiques de propaganda federal. I el nostre Gomis és allí on se fa propagandista d'aquell credo polític i obté alguna significació, que trascendeix fora del Club dels Federalistes, intervenint en la marxa d'aquell altre Club que també hi havia establert en un local (sala de ball) que hi havia en una casa del carrer d'en Robador amb el nom de *El Ramillete*, i donant-se a conèixer com a amic de la il·lustració popular, establint-hi una biblioteca pública, convençut de que no n'hi havia prou amb la propaganda política perquè el poble entrés en l'exercici de sos drets de ciutadania, sinó que era menester suministrar-li medis d'instrucció a fi que tingués la major consciència possible de sa acció. La «Asociación de la Juventud Republicana de Barcelona», a quin càrrec estava establert el Club del carrer d'en Robador, als 24 d'agost del 1869 remerciava agraïda al donador sa generosa acció. I és digne de notar-se, per a honor del nostre malaguanyat consoci, el que ell fou el primer polític que es preocupà d'una manera formal i pràctica de procurar al poble i a la jovenalla un tan important benefici; que a En Gomis, se deu atribuir la gloria d'haver establert la primera biblioteca popular i pública que s'ha instituit a Barcelona i potser a Espanya.

Aquesta acció donà al nostre biografiat certa popularitat i ascendència entre la classe treballadora, i per lo tant, fou cridat a la direcció de *El Productor*, periòdic orgue de les societats obreres, al mateix temps que era administrador i redactor del diari *El Estado Catalán* que era, com se pot suposar, defensor del federalisme democràtic, i havien fundat l'Almirall i En Lasarte.

El desballestament del partit republicà retragué del camp actiu de la política al nostre hèroe, i, concretat a guanyar-se la vida en la carrera d'enginyer, pot dir-se que el seu nom va desaparèixer del coneixement dels seus antics companys, a excepció d'alguns més íntims. Recorrent d'un cantó a l'altre d'Espanya, venia molt poc a Barcelona, i cada vegada que s'hi deixava veure, se trobava més estrany i desconegut. Fora de la traducció del *Tratado de álgebra superior*, de G. Briot, que publicà a Barcelona en el 1874, pot dir-se que l'actuació literaria del fill de Reus és nula, fins que s'esdevenen circumstàncies especials que li donen ocasió a fer que el seu nom retorni a la publicitat.

Ho sabeu tant bé com jo, tots els aquí presents, que als 26 de novembre de 1876 quedà convinguda la fundació de l'Associació

Catalanista d'Excursions Científiques pels elements de dues colles de joves que, independentment, feia temps, els dies de festa feien excursions més o menys llargues per les afores de la nostra ciutat que concorregueren a una excursió efectuada a Mongat de comú acord. Aquells dos grups d'entusiastes juvenets que s'havien proposat conèixer personalment les belleses naturals i tot lo que en l'ordre científic i artístic en la nostra terra se conté, en ses «sortides a fòra» arribaren a tenir notícies l'un de l'altre, a relacionar-se i a juntar-se, en la intel·ligència de que «la unió fa la força».

Mes, va permetre Déu, que en el si d'aquella entitat, la primera que de caràcter excursionista s'és fundada a Espanya, se suscitésin dissensions, les que donaren ocasió a que, separats d'aquella alguns elements dels que li havien donat vida, es veiessin prou animats i coratjosos per a escometre la instal·lació d'una segona societat excursionista, que fou nomenada *Associació d'Excursions Catalana*. Des de últims del 1878, estimulades per la competència, la una i altra d'aquelles dues entitats, treballaren amb una activitat verdaderament admirable, com se demostra, de la manera més complerta, fullejant les publicacions periòdiques que donaren al públic tant l'*Associació Catalanista d'Excursions Científiques* com l'*Associació d'Excursions Catalana* des de l'any últimament apuntat fins al 1890, en que tornaven a unir-se, o millor dit, a unificar-se.

De la novella, en fou el primer secretari N'Eudald Canibell, altre dels set subjectes considerats com els principals fundadors de la més antiga, qui havia seguit a En Josep Fiter i Inglès, malaguanyadament també mort fa pocs dies, en el separar-se'n. En Canibell, en virtut del càrrec que desempenyava, hagué de pendre part molt activa en la constitució d'aquella, i al designar-se socis delegats perquè cooperessin en les tasques de la institució, recordant-se de son antic amic En Cels Gomis, tenint en compte les qualitats d'actiu i intel·ligent que el distingien, va proposar el designar-lo com un de tants, essent aprovada la proposta. L'elegit va acceptar el nomenament amb tant d'entusiasme i bona voluntat, que prompte fou el delegat més actiu que tingué l'*Associació d'Excursions Catalana*. I si això és molt en elogi d'En Gomis, encara ho serà més el dir que pocs són els qui en els trenta nou anys que es compten d'excursionisme militant han arribat a igualar-lo. I encara se pot afegir més, i és que ha sigut un soci delegat especial, perquè així com els altres, generalment, ho han sigut del lloc de sa residència, com En Gomis no la tenia fixa, era sempre el delegat de l'*Associació d'Excursions* fos on fos el punt on se trobava, recordant-se sempre d'ésser tal delegat.

Així s'explica el que en l'any 1879 solsament consta com a delegat a Montesquiu, a Casp i a Brihuega. I en quant a bona voluntat, precisa confessar que com a soci forà ningú l'ha manifestada tant. I no és precisament enviant sovint treballs literaris o científics, en lo que podria suposar-se si ho feia per a satisfer la vanitat de veure el seu nom estampat en lletres de motllo, sinó fent donacions d'exemplars d'objectes a propòsit per a augmentar les col·leccions de ciències naturals, de folk-lore, etc., i fins la biblioteca que es va anar formant en l'Associació.

Es tanta la generositat del delegat ambulant en aquest sentit, que fa vint-i-cinc anys que en una biografia d'En Gomis, publicada aleshores i que tenim a la vista, s'hi llegeix lo que literalment tradueixo : «*L'Associació d'Excursions Catalana* per a honrar-lo com se mereix, en la mida de les seves atribucions, acordà formar un *Museu Gomis* amb els nombrosos donatius de fòssils, roques i minerals recollits per ell en sos continuats i profitosos viatges.»

En la sessió pública que la mateixa entitat de referencia celebrà el dia 16 de juliol del 1879 és llegit un curiosíssim treball d'En Gomis referent a un fenomen geològic, al que el poble ha donat el nom de *Les olles dels gegants* i que es troba en la riera de Vallfogona; a 30 del mes d'octubre del mateix any, se'n llegeix un altre també ben interessant que duu per títol : *Un poc de mineralogia*. I així, successivament, se llegeixen en vetllades i es publiquen en els *Anuaris* dels anys 1881 i 1882, o bé en els *Butlletins* mensuals, que publica la pròpia societat, per a donar idea de la vida activa que porta, treballs i més treballs, tots curiosíssims, no pocs de verdadera importància, que mereixeren els honors d'ésser reproduïts, i entre els que recordem : *Regallo amunt. Provincia de Zaragoza y de Teruel*; *Excursions per la provincia de Guadalupe*, que constitueix una extensa monografia, abundosa en notícies, observacions i dades; *Industries desaparegudes de Caspe*, en quin article dona a conèixer l'existència d'obraders d'objectes de ceràmica i vidrieria que existiren en temps molt antics en el terror d'aquella històrica població; una descripció de *La Vall de Benasc*, que despertà l'afició dels excursionistes a visitar-la; un *Itinerari de Manresa a Berga*, ben digne d'ésser tingut en compte pels qui, amb l'intent d'estudiar, recorren aquell trajecte que separa les susdites poblacions; un altre itinerari, *Entre Vich i Sant Joan de les Abadesses*, que el mateix Gomis fa constar que són «vint-i-quatre fulls del seu llibre de memòries» tot quant en aquell recorregut queda consignat en aquella ressenya; *Aplec de cançons catalanes*, recollides pel mateix biografiat i dos socis delegats d'a-

quells dies. Això és lo que es pot llegir en els dos precitats *Anuaris*.

En els dotze volums de l'indicat *Butlletí* que la Catalana publicà des del 1878-79 fins al 1890, també es mostra el caràcter actiu, la vasta intel·ligència i la bona voluntat del bon col·laborador en les tasques d'aquella Associació, essent un dels que més treballs de diferenta mena hi té insertats, no ja entre els consocis de fòra, sinó fins entre els residents. En general, corresponen a excursionisme, com són : *Excursió a Caspe*; *Excursió a les mines de liquito de la Granja d'Escarpe, en la província de Lleida*; *Dotze hores a Zaragoza*; *Un passeig per les Garrigues*; *Per la província de Guadalupe*, que és un treball extensíssim; *Impressions d'una excursió a Sant Martí Sarroca, Torrelles i Pontons* i *De Tortosa al Cardó*. N'hi ha de relacionats amb la speleologia, com per exemple, *A l'avenc de Sant Pere dels Grecs, en el terme de Oliete, província de Terol*. Que són simplement visites, però ben erudites, com les realitzades al monestir de Sant Victorian, en l'antic regne de Sobrarbe (Osca), i al monestir de Piedra, província de Saragoça. Són de folk-lore *La turba d'Amposta. Records del 1873* i les *Tradicions del Cardó*.

Tots aquests treballs científico-literaris acusen, conforme queda ja indicat, la varietat de coneixements ben adquirits dels que espontàniament ne fa gala son autor, a la vegada que revelen en ell una personalitat guiada sempre en sos judicis per un criteri ben propi, no necessitant mai la guia de ningú. D'aquesta superioritat intel·lectual regoneguda per tot-hom. En Gomis n'havia adquirit certa consciència propia, lo que sens dubte suscità contra d'ell alguna enveja i fins també una que altra enemistat poc justificada al meu pobre entendre.

Però no foren solsament els mèrits fins ara apuntats, els que donaren major importància al nostre consoci en sa actuació en la repetida *Associació d'Excursions Catalana*; altres circumstancies especials que les del compliment degut com a delegat devien fer destacar sa figura. Per allà els anys del 1878 al 1880 i tants, se inicià, entre els literats catalans, un cert entusiasme, el calor del qual durà poc, envers la ciencia folk-lòrica, amb motiu d'haver entrat en relacions algú d'ells amb alguns escriptors folk-loristes de cap-d'ala que en l'estranger disfrutaven de gran reputació. Aquelles amistats donaren peu a fer veure que aquí també hi havia qui es dedicava a escudriñar la ciencia del poble, quan, en realitat, de veritat, lo que aquí hi havia era un general menyspreu de tot lo que als temps de la velluria fa referencia, i lo pitjor del cas és que encara dura el poc afecte a les coses del passat, per més que no ho sembli. Cert que aquí

havien iniciat, fa cosa d'una setantena d'anys, un moviment en aquest sentit l'inoblidable Piferrer i l'oblidat Ribera, tots dos malaventuradament morts ben joves; però, desapareguts de l'escena de la vida aquells primers atents a la veu dels germans Milà, no hi hagué ningú que els seguís, fins que vingueren, al cap de bastants anys, en Balaguer, en Thós i Codina, en Briz, en Maspons, la Bell-lloch i algún altre, i intentaren revifar aquell esperit de respectuosa veneració a les coses dels temps dels nostres avis, però la seva bona voluntat produïa l'efecte mateix que el predicar en el desert, i si no tant, poca cosa menys.

En aquesta situació estava l'assumpte de l'amor al folk-lore en l'època referida, quan a l'*Associació d'Excursions Catalana* li suggerí la idea de fer una Biblioteca popular amb l'intent de propagar el folk-lore català, sota la direcció d'En Ramón Arabía i Solanas, el nom del qual ha d'ésser recordat sempre amb respecte per tots quants tinguin algún afecte a l'excursionisme científic. Posats a fer feina en aquell propòsit, i decidit el publicar el primer volum d'aquella Biblioteca de les obres que hi havien recollides per a escollir la més a propòsit, no se'n trobà cap tan adequada com *El llamp i els temporals* que havia escrit En Cels Gomis. Així ho declarà amb aquella senzilla i espontània expressió, amb que totes les voluntats se li subjectaven, D. Francisco de Sales Maspons i Labrós en el pròleg amb que féu la presentació del treball escollit, així com explicatiu dels mòbils que impulsen la publicació d'aquella Biblioteca.

Però no paren en aquest particular, aquí els mèrits d'En Gomis, sinó que són més encara. La repetida Associació publicà sis volums de la tal Biblioteca, i dels sis llibres els tres corresponen principalment a treballs seus. En efecte, en el primer, s'hi publica, com queda dit, *El llamp i els temporals*; en el quint, *La Meteorologia popular*, i en el sisè, la *Botànica popular*. I si el volum quart és una *Miscelània folk-lòrica* que comprèn treballs dels Srs. Almirall, Arabía, Bosch de la Trinxeria, Brú, Cortils, Maspons i Labrós, Roca, Segura, i Vidal de Valenciano, és de notar que no hi falta En Cels Gomis amb un molt curiosíssim i erudit estudi sobre *Costums empurdaneses* relatives a *Dinars de morts* i a *Honres grasses*.

I és que, com diu el Sr. Maspons i Labrós en el mentat pròleg, el Sr. Gomis, actiu, observador sempre, dotat d'un gran esperit d'investigació, no es cança mai de demanar i de recollir; així sempre veraç i exacte, ho conta tal com ho sent o li diuen, qualitat altament recomenable, si no necessaria en estudis folk-lòrics.

Les dues associacions excursionistes anaren fent sa via, fins

que vist que no hi havia raó de que fessin la mateixa feina desunides, podent-la fer igual ajuntades, i encara millor, per aquella raó de que la unió fa la força, se fusionaren i establiren el CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA, aquest nostre modest casal, tranquil·la i agradable estada de tots quants han sol·licitat tenir lloc, i dessota el sostre del qual encara hi caben tots aquells, que, tant si vénen de la part de llevant, com de la de ponent, el mateix que si procedeixen de la banda de mig-dia o de la de tramontana, hi busquen noble i franca correspondència d'amistat, mentres sien gent de bon voler i tinguin verdader afecte a la nostra terra, perquè aquí, sobre totes les conveniències, sobre tots els interessos, sobre totes les aspiracions no n'hi ha cap, ni n'ha de predominar, que no sia el de l'enaltiment de la pàtria catalana.

Per això aquell antic republicà federal que havia trobat tan generosa acollida, com altres dels seus companys i mestres en política, en l'*Associació d'Excursions Catalana*, continuà volent-la obtenir en el CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA, continuant servint-lo com a soci delegat des de la seva fundació, fins que, traslladat son domicili habitual a Barcelona, entrà a ésser un altre dels seus socis residents, en data del 16 d'octubre de l'any 1894. I, si en concepte de soci foraster l'havia servit amb tot l'entusiasme de sa voluntat, com a soci resident li manifestà igual afecte. I no hi ha més que fullejar els volums d'aquests vint-i-cinc anys, per a convencer's de lo que acabo d'expressar.

En la col·lecció del nostre BUTLLETÍ, s'hi troba un estudi de *Hidrografia de la part de la Conca del Ter, compresa entre la unió del Fresser amb el Ter (Ripoll) i la desembocadura del Gés (Sant Feliu de Torelló)*; *Alguns noms topogràfics propis de la regió que forma la frontera de la llengua catalana en la província de Saragoça*; *Tradicions Fabaroles*; *L'Alcalde Valmanya*; *La casa dels moros*; *De com se formà l'estany de les Preses*; *Gnomos i follets*; *L'avenc de Padirac* (traducció); *De Sant Feliu de Pallerols a Olot*; *Ciudad Rodrigo*; *El Camp de Tarra-gona*; *L'Amor a la Naturalesa*.

De que l'autor de tants treballs era un publicista distingidíssim no hi ha motiu per a dubtar-ne gens ni mica. Per a convencer's d'aquesta afirmació no hi ha més que tenir en compte que la casa editorial Bastinos en l'any 1890 ja col·locava el retrat seu entre els dels escriptors de l'assortit d'obres d'aquell establiment, un dels més antics i més acreditats d'Espanya entre els que es dediquen exclusivament al ram d'ensenyança primària i superior. I, per tant, no és poca la gloria que li correspon, al nostre difunt consoci, l'haver

sigut considerat digne de figurar entre els més capdals pedagogs catalans i al costat dels il·lustres escriptors que s'han dedicat a escriure llibres apropiats per a la instrucció de la quitxalla i més primerenca joventut, tals com foren ben excel·lentíssims autors, en dificultós genre literari, Miró, Fonoll, Valls i Ronquillo, Rius, Forcada, Puig i Sevall, Arnillas de Font, Grassi, Martí de Detrell, Roca i Cornet, Cortada, Manjarrés, Miquel i Badía, Vidal de Valenciano, Coll i Vehí, Monlau, etc., etc.

Les obres escrites per encàrrec de la predita casa Bastinos són les següents : *Cuadernos de la naturaleza, explicación de los mismos; Las ciencias naturales al alcance de los niños*. Per aquestes dues obres obtingué, en Gomis, Diploma de primera classe amb medalla d'or en l'Exposició nacional celebrada per la República de l'Equador en 1909, segons comunicació del Ministeri de Foment d'aquella nacionalitat datada a 31 de desembre del ja indicat any.

La ciencia moderna, suplement a l'obra anteriorment citada; *La tierra, la atmósfera y sus fenómenos; Elementos de geografía general y particular de España y Portugal; La Tierra, Mineralogía, Geología y Meteorología; Las Plantas, Viaje recreativo a través del reino vegetal*. Algunes biografies per a la *Biblioteca infantil, histórico-biográfica*; i la correcció del *Programa de historia natural física y química* d'En Lluís Nata i Gayoso, quan l'obra havia conseguit la setzena edició. Totes aquestes obres, fruit dels coneixements científics del nostre malaguanyat amic, és per demés fer constar que han conseguit varies reimpressions.

Però la consideració de poder alternar honoríficament amb els mestres més distingits en pedagogia, potser l'obtingué encara més, d'una manera més satisfactoria, amb la publicació de les obres que a continuació se nomenen, i són : *Nuevo silabario; unes Lecturas instructivas, segundo libro de lectura, para las escuelas de instrucción primaria; Elementos de Gramática de la lengua castellana; Aritmética y sistema métrico decimal, con nociones de contabilidad agrícola y mercantil; Nociones de geometría plana y del espacio; Elementos de Cosmografía; Nociones de Geografía universal antigua y moderna i Geografía elemental de España*. Hi ha que convenir que aquests llibrets constitueixen un programa complet d'instrucció elemental, tal com comprenia que devia ésser aquesta el nostre erudit escriptor.

Queda indicat ja que En Gomis començà a donar-se a conèixer com a literat publicant en els periòdics de Reus algunes composicions poètiques. Se coneix que l'afició a versificar li durà tota la vida, però que regoneixent-se que no arribaria mai a ésser un poeta de gran

volada concretà sa vocació a ésser només que un poeta popular, car el *cantar* castellà el tenia cor-près, segons ho demostrà en una conferència que respecte el mateix va donar en aquest mateix CENTRE anys enrera en una de les vetllades que celebrava la Secció de Folk-lore, fent veure que en tenia fet un estudi molt conciençut. I la predilecció que tenia per aquesta forma del cant i poesia populars l'ha manifestada en les tres col·leccions de *Cantares* que ha deixat publicades, la una, des de l'any 1890, estampada a Casp en l'any 1890; la segona, en Barcelona en el 1906, i la tercera, amb el títol d'*Aubades i cap-vespres*, impresa en aquesta mateixa ciutat fa dos anys. Així com les dues col·leccions anteriors estàn escrites en castellà, la última, com se fa comprendre pel títol, ho és en català. Fou escrita en aquells dies de convalescència que hagué de passar en la clínica on sofrí l'amputació del braç, i és una manifestació de la serenitat d'esperit que l'animava en les trifulgues de la vida.

A més de les obres esmentades ja, no són per a ésser oblidades la preciosa monografia *La Vall d'Hostoles*; *La Agricultura española* i la *Zoología popular catalana*, extensa col·lecció, aquesta última, de modismes, aforismes, supersticions, etc., etc., que sobre els animals hi ha a Catalunya. Respecte aquesta obra hi ha que dir que és digna companya de les ja referides de caràcter igual, que col·locaren a son autor entre els escriptors folk-loristes més distingits que hi han hagut i hi han entre nosaltres.

En el 1902, publicà *El Catalanismo*, traducció de l'obra magistral que sobre aquest moviment polític escrigué l'il·lustre pensador En Valentí Almirall. Segons se veu, el traductor se proposava anar publicant les demés obres i escrits polítics i literaris que per estar redactats en català no s'havien difundit com devien haver-ho sigut, però l'empresa tingué que concretar-se a la publicació d'aquell primer volum. En el mateix any, a mida que anava escrivint quartetes En Gomis, sortia a la publicitat el primer volum de l'obra *Geografía general de Catalunya*, editada per la casa A. Martín. Si el text corresponent a la província de Barcelona resulta desnivellat, no en té pas la culpa qui el va escriure, car era home que li agradava fer les coses ben fetes, com ho acredita la direcció que li fou confiada per la casa Tasso, respecte aquella notable revista *Catalunya* que es publicà set o vuit anys enrera, i potser encara ho demostra més l'edició enciclopèdica del *Diccionario de la lengua catalana amb la correspondencia castellana*, publicat per la casa Salvat i Companyia sota la direcció del qui fou nostre consoci. Conté, a més de les accepcions dels diccionaris catalans fins a la data publicats, i a més dels vocables, modismes

i aforismes, mots tècnics de ciències, arts, oficis i indústries admesos en successives edicions anteriors, per un conjunt de literats catalans que estimen de veres la seva llengua; conté les biografies de les persones cèlebres que en el curs dels segles l'han parlada o varen néixer en son terror abans que aquella fos posada en ús; els noms de les poblacions, rius i muntanyes del territori on el català es parla en qualsevulla de les seves variants, obra de caràcter enciclopèdic, com s'és dit, que verdaderament honra a la casa que va publicar-la i col·loca a qui va dirigir-la entre els escriptors més erudits que han brillat en la nostra patria. Dirigí també, durant bastant temps, En Cels Gomis, l'enciclopedia que publica la casa Seguí i Companyia.

No hi ha necessitat d'afegir a lo citat, els noms de les publicacions periòdiques, en les planes de les quals han aparegut treballs firmats o no firmats per ell; són nombrosos els diaris, revistes, setmanaris en que intervingué en caràcter de redactor o col·laborador durant la seva llarga carrera literaria; però-sí és de fer constar el que entre els papers que ha deixat inèdits hi han uns *Apuntes para un Diccionario técnico de ferrocarriles*; un bon caudal de notes sobre diferentes excursions per dintre i fóra de Catalunya; material per a ampliar la *Meteorología popular*, de la que en preparava una altra edició i curiosíssims datos per a la historia de la bruixa catalana, de quin treball ja en donà a conèixer alguna cosa en aquest CENTRE en una de les sessions de folk-lore.

Anem a les acaballes d'aquest treball. En Valentí Almirall, que coneixia i estimava a En Cels Gomis per son valer, a l'instalar la Biblioteca Pública Arús, volgué que ell, reputat bibliòfil com era, figurés al costat d'En Canibell, el molt entès bibliotecari d'aquell establiment de cultura. I al nostre difunt company se deu la confecció del voluminós catàleg que per ordre d'autors i de materies fou publicat a l'obrir-se al públic aquella col·lecció de llibres que en aquella època passava de vint-i-quatre mil volums.

I a l'arribar aquí, dono per acabada la meva tasca, invocant a Déu que doni a l'ànima d'En Cels Gomis la gloria eterna, si és que no li ha donada ja, i a tots els qui haveu asisstit a aquest acte vos concedesca molts anys de vida, per a treballar cadascú, en l'esfera de sa activitat, en profit de la patria.

RAMÓN N. COMAS

SECCIÓ DE FOLK-LORE

FOLK-LORE DE LES TEMPESTES

Es pràctica corrent al Lluçanès tocar *a bon temps* a l'aproximació de la nuvolada, sortir el rector a la porta de l'església, i exposar Nostramo si apreta molt la tempesta. La gent fa fum a la llar amb llor, romaní o altra planta beneïta el diumenge del Ram, tira escopetades amb bala beneïta, resa el trisagi o el rosari, se senya a l'esclatar l'exalació. El dia de Sant Pere Màrtir se beneeix l'ars a la parroquial, se planta ritualment als camps com preservatiu de llamps i pedregades.

Si pedrega, els xicots van amatents a posar-se la pedra al palmell de la mà per a descobrir, al fondre's, el pèl de la bruixa, que per a proveir-se'n s'entreté a esquilar les cabres, pollins i altres animals dins de la cort o corral. Un pastor, enfadat, digué : « — Vejam si li atraparé i me la pagarà. » Se quedà a dormir entremig del bestiar, i al sendemà se despertà esquilat com les cabres.

Un home que als vuitanta anys posà dentat nou, era anomenat el bruixot, i habitava una casa solitaria que s'alça al peu del torrentet, dins del perímetre edificat de Prats, coneguda pel Fort, perquè hi hagué el retent en la guerra dels Matiners. Aqueix bruixot deïa que li n'havia fet una bruixa quan era xicot, un dia que la seva mare, irritada per una rebequeria, mentres remenava les farines que bullien, li tirà el culler i l'empastifà de farines. Llavors la bruixa se l'endugué al cim del Pedraforca i li féu prendre part a la dansa esbojarrada de les bruixes. Tot seguit cavalcaren damunt la broma tempestuosa vers la plana de Vich, i al passar a frec de Sant Bartomeu del Grau, que és a la carena ponentina de la plana, el rector que comania el temps, d'un cop de salpasser el va rebatre a la parroquia de Seva, que és al llevant de la plana. Allí s'entafurà dins d'uns matolls per a escapar a la persecució dels godais que el seguien a l'olor de les farines esquitxades per tot el cos. Era aqueix bruixot un home inofensiu, de bon humor.

Altra contalla sabuda és la del fadrí de càl ferrer, que es llevava més cansat que quan anava a jaure, tip de mallar : i era que la dòna del seu amo, bruixa secreta, se l'enduia a la nit per ase, posant-li l'aubarda; i fetes les tremenderies al Pedraforca, tornava a montar-lo i el deixava al llit poc abans de l'hora de reprendre el treball d'enclusa.

Mes ell arribà a tenir consciència de lo que li passava i tingué art i manera de posar l'aubarda a la mestressa, que en figura de burra deixà fermada a l'anella de l'entrada de câl ferrer; i cridant al seu amo li pregà que l'ajudés a ferrar-la, per la pressa que donava el pagès que la menava, i feta l'operació, esdevingué la ferrera amb una ferradura plantada a cada mà, sense les que li amagava el calçat.

Per les tremenderies de les bruixes resten sense cua, sense orelles, les godaiades de la masia; s'esguerren les cries, moren sobtadament les besties i persones, refusen el pit els infants de llet, persevera fins a la mort la neulía del desmenjat. Als primers senyals d'ineficàcia del tractament del metge entra la suspicàcia de fer patir al malalt per malavolença, sobretot si havia precedit alguna discussió o algún disgust al veïnat. Així com per malefici hom emmalalteix, per procediment semblant goreix o heu revenja. La persuassió d'impotència i d'estar irremisiblement condemnat a defallir fins a morir entra per molt en l'aclaparament del malalt que no avença en franca curació. Es el crèdit de curaderos la totxeria dels que els atribueixen cegament la potència de desfer tot conjur, metzina, mala mirada.

L'instint de conservació explica que perseveri més fonament aqueix temor de males arts contra la salut que el de les pedregades i temporals. Tot fent la brometa de la incredulitat porten molts adins el rau rau de l'espant, i es pot judicar que el factor principal d'aquesta basarda és la fruició de contar coses esgarrifoses; fent il·lació vells i petits d'aqueixos prodigis amb les patranyes d'encantats, dracs, feres i gegants. Així s'agafa l'esporguiment des de menut, així se trasmet de pares a fills la supersticiosa por.

La befa de tots els coneguts persegueix al qui, preocupat per la deria de que el fan patir, ha estomacat a la pobre vella. Mentrestant l'estropici ja està fet, i lo més dolorós és que el riure's la gent d'aquestes falornies no lleva el que es vegi rebutjada de tot-hom la persona que agafa la mala nomenada.

El gust de fer gaviellar i la vanitat de passar davant dels ignorants per persona superior ha fet representar també grolleres comedies. No fa pas tant temps que al Lluçanès s'alborotà tot un poble i restà befat el mateix ajuntament al prendre cartes en la indagació de suposats prodigis que esdevenien cada nit a una casa.

Tornem als temporals i pedregades: El dia de Sant Marc i el de Santa Creu, de maig, és consuetut que surten en processó els capellans, se canten els evangelis, se beneeix el terme, se fa el conjur ritual contra les cuques i calamitats del camp, mentres les campanes toquen *a bon temps*. Es dita del poble que es lliguen així les bruixes el dia de Sant

Marc, i sobrevé la impossibilitat de danys i malefics; però es deslli-guen per Santa Creu i reprenen l'activitat malèfica.

Al caure el llamp, la bona gent se senya i fa la invocació:

Sant Marc, Santa Creu,
Santa Barbra no em deixeu.

A més de fer fum amb llorer beneït, s'encén el ciri del monument i se'l fa cremar durant el temporal damunt la taula o calaixera, resant el trisagi, rosari o altres oracions. Les creus fetes de fulla de palma i plantades a la porta tenen, segons l'opinió popular, virtut preservativa.

JOSEP VALLS, prev.

*

Al qüestionari sobre «Folk-lore de les Tempestes» que publicarem en lo nombre d'aquest BUTLLETÍ de Novembre de l'any prop-passat, es aquesta resposta de Mn. Joseph Valls de Prats de Luçanès, l'única que fins are s'es rebuda en aquest CENTRE. La Direcció del BUTLLETÍ, ha decidit publicar-la per l'importancia que té y per tal que a l'en-semps serveixi d'estimul a tot-hom qui podent trametre'ns respostes no ho ha fet fins al present; y jo hi he afegit unes sencilles notes sobre la contalla del Fadri de cà'l Ferrer.

Aquesta rondalla podria esser tal volta d'origen celta, car a Irlanda n'hi ha una d'igual baix lo nom de «The Lady Witch». Una dona de Joyce County vivia tota sola en una casa, pró ricament y ben menjada, segons totes les apariencies. Ningú savia res d'ella, més que si un jove anava per etzar a sopar ab ella menjava bé y bevia vins espanyols, y romania adormit ella li tirava una brida a sobre y ell devenia cavall; ella'l montava y corria cercant y arplegant de tot arreu ço que ella volia, després treyent-li la brida ell tornava home altra vegada. Va venir que un jove sentint tota aquesta historia, volgué esbrinar la veritat. Procurà fer-se amich ab la dona fins que ella'l convidà a sopar. Jatsia lo sopar esplèndit y'l vi abundós lo jove estigué sempre vigilant, y quant fingint-se las y cansat s'agegué sobre un banch y la bruixa anà per tirar-li la brida a sobre, ell tingué manya de posar-la a ella qui devingué euga. Lo jove menà-la a cà'l ferrer y la feu ferrar. En tornant a casa li llevà la brida y ella tornà persona, pro ab fer-radures a peus y mans. Al cap de poch la bruixa morí de vergonya.¹

1. Ancient legends, mystic charms & superstitions of Ireland... by Lady Wilde. Anew edition. London, Chatto & Vindus 1902. Pags. 41 y 42.

No es aquesta l'única transformació d'una persona en ruch, en nostra rondallística. Dels pochs aplechs de rondalles que are tinch a má, puch citar la d'«En Pere Revolt» ahont apareix una regina convertida en burra; en la dels «Tres dons del dimoni», un noy trova una somera a l'infern que diu que es la seva avia¹; en la de «Nadaleta» lo pare d'aquesta noya torna's cavall².

Pro la més interessant d'aquestes rondalles, per son entroncament ab les literatures clàssiques es sens dubte la que En Maspons publicá ab lo nom d'Altafulla y sobretot la d'En Bertran y Bros «Lo Ruch de les bruixes».³ Vija'rèns ens es que aquest es un antich conte d'origen grech, germà, y no fill de l'*Ase d'or* d'Apuleyus com indicava En Maspons⁴ car al nostre entendre aquesta novela (imitació ja de les *Metamórfofis* de Lluci de Patras) no es d'origen *savi* sino bastida sobre un conte popular anterior, com seria lo de la transformació d'un home en ase, y com ho comprova lo trovar-s'hi intercalat lo mite d'Amor y Psichis, anterior també y lo qual hom lo trova encar en nostra rondallística.

En l'antiquitat clàssica abunden les transformacions de persones en besties; per tal de no allargar massa aquesta nota sols citarem la metamórfosi dels companys d'Ulisses en porcells, per obra de la mágica virtut de la vareta de Circe, que hom llegeix en lo llibre X de l'Odissea; les Prætides, filles del Rey Prætos d'Argos, tornaren-se vaques; Filomela devé rossinyol, y Júpiter toro, robant Europa baix aquesta forma.

Aquestes metamórfofis solen esser conegudes ab lo nom de *licantropia* — de Lycaon, rey d'Arcadia, qui devingué llop per càstich de Júpiter — car la transformació d'un home en llop (lo *loup-garou* dels francesos, *were-wolf* dels anglesos) es la més interessant y frequent d'elles. Lo poder de devenir llop hom l'atribueix avuy dia a les bruixes en França, Alemanya y Anglaterra; a Catalunya no sembla esser

1. F. Maspons y Labrós : Lo Rondallayre. Tercera serie 1875. Pags. 21-31 y 31-37. — A la primera serie hi ha una rondalla «La bruixa del ferrer» de la que no podem dir si es la de que'ns ocupem, car malhauradament no tenim are aquesta serie a la vista.

2. Mn. Jacinto Verdaguer : «Rondalles». Barcelona, 1905. Pags. 74-81.

3. «Lo Rondallayre», 3.ª serie. Pags. 63-66. — «El Rondallaire Catalá d'En Pau Bertran y Bros. Barcelona MCMIX.» publicat pé'ls benemèrits folk-loristes En R. Miquel y Planas y En R. Serra y Pagès. Pag. 45. — «El Ruch de les bruixes», recullida a Collbató, es la que coincideix més ab la tradició clàssica servada en la novela d'Apuleyus.

4. Op. cit., pag. IX.

tant corrent aquesta creença, en canvi ho es més la de que les bruixes es tornen gats, guilles, corbs, etc.¹

L'idea de la licantria deurà son origen, com diu En Tylor, a una curiosa relació de les creences mítiques ab una mòrbida imaginació. Lo cas de Nabucodonosor en la Biblia y lo de Fra Garí en nostre llegenda, son ben típics. Respecte de la causa de la mòrbida imaginació, pot esser atribuhida a certes drogues productores d'alucinacions, prò sembla més probable y general, creure que obeixen a alguna neurosi, deguda ja a una auto-sugestió, ja a una hetero-sugestió.²

Casa Bot-Samalús, 24-VII-15

JOSEP M. BATISTA y ROCA

COPA TURÓ PARK

Si folk-lore vol dir saber popular o lo que sent el poble, és indubtable que serà la dança una de les manifestacions que més s'en-

carnen en el seu modo de pensar i en el seu modo de sentir. Per això diu antic adagi : «Cada terra fa sa guerra», que és com si diguéssim

1. E. B. Tylor : Primitive Culture. 5th edition, 2 vols. London, 1913, vol. I, pags. 307-14. — Collin de Plancy : Dictionnaire Infernal. 2 vols. Barcelona, 1842, vol. II, pags. 167 y 168.

2. Dr. Cabanés et L. Nass : Poisons et Sortilèges. — Troisième édition... Paris, librairie Plon, 1903. Pags. 4-17, 291-2 y 307-8.

«Cada poble balla a sa manera». I tant és així, que, malgrat el posseir com posseim una dansa de caràcter nacional, així i tot, són tantes les variants, que bé es pot dir no hi ha lloc ni barri on no es caracteritzi per quiscuna d'elles. Així diem la dansa de Castelltersol, el ballet de Sant Quirse, l'Espunyolet, la dansa de Campdevàrol... etc., mes que les estudiï qui sigui observador i les trobarà formades, si bé per diferents cossos, portant en sí la mateixa ànima.

Clar està, doncs, que en el nostre desvetllament iniciat per l'excursionisme, la capdal missió del qual és la d'escudrinjar i fer reviuir tot quant constitueix nostra nacionalitat, jamai podíam oblidar-se qui al mateix temps que salvés els monuments de sa ruïna, desenterrés de son oblit aquests ne podríem dir també monuments de caràcter folk-lòric o popular : cançons, costums, oracions i dances. I un dels que més ha portat a cap aquesta tasca amb tot l'entusiasme i fe de que en són mereixedors, ha sigut nostre consoci en Joànn Rigall i Casajoana, aplegant per tots els indrets de nostra terra les dances i ballets que tal volta, també com els monuments artístics, haurien sucumbit a la piqueta destructora del temps, a no haver-se fet son recull. Director de l'Esbart Folk-lore de Catalunya, popularitza, ensenya i escampa arreu les nostres dances, procurant per tots els medis desterrar lo que no és nostre, sanejant així nostres costums sens altres armes que donant a conèixer lo que féu el goig i esplai de les generacions passades. Per això en el concurs de la sardana organitzat per son aplec en el Turó Park, el dia 8 del corrent, l'Esbart Folk-lore de Catalunya fou un dels concursants, sens altre objecte que el de presentar, allunyada de vicis i d'aditaments, la característica dansa ampurdanesa. Així ho estimà el Jurat, concedint-li la més alta recompensa. Felicitem al Sr. Rigall i a son Esbart, com amic i com a consoci, per son triomf, doncs entenem que la Secció de Folk-lore de nostre CENTRE, de la qual dit senyor en forma part, ha de veure amb satisfacció el treball constant portat a cap per l'expansió de nostres belles dances patriòtiques.

TIMOTEU COLOMINAS

El CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA i la Direcció del BUTLLETÍ deixen íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.